

Merkezi Antlaşma Teşkilatı (CENTO)

Türkiye’de Bağdat Paktı ülkeleri Pakistan, Irak ve İran’ın katılımı ile bir toplantı yapılacağı sırada 14 Temmuz 1958’de Irak’ta General Abdülkerim Kasım tarafından bir askeri darbe yapıldı. Bu askeri darbe ile monarşi yıkılmış ve cumhuriyet ilan edilmiştir. Pakt toplantısında Irak ihtilalinin Pakt’ı nasıl etkileyeceği hususu da tartışılarak mevcut durumdan duyulan endişe dile getirilmiştir. 28 Temmuz 1959’da Londra’da Irak temsilcisinin katılmadığı Bağdat Paktı toplantısında Amerika Birleşik Devletleri’nin Pakt üyeleri ile güvenlik ve savunma anlaşmaları yapması ile toplantılarının bir süre Ankara’da yapılması kararlaştırılmıştır. Bu ikili antlaşmalar 5 Mart 1959’da Ankara’da imzalanmıştır. Antlaşmayı imzalayan taraflar güvenlik ve savunma alanında işbirliği yapmayı taahhüt etmişlerdir. İngiltere Pakt’ın ekonomik, kültürel ve teknik işbirliği organizasyonu haline getirilerek, Arap ülkelerinin tepkilerinin azaltılıp, katılımların artırılması taraftarıydı.

Bir süre Bağdat Paktı hususunda sessiz kalan Irak, 24 Mart 1959’da Bağdat Paktı’ndan ayrılmıştır. Irak’ın Pakt’tan ayrılmasından sonra Pakt’ın merkezi Ankara’ya alınmış ve 18 Ağustos 1959’da Bağdat Paktı’nın adı Merkezi Antlaşma Örgütü (CENTO: Central Treaty Organization) olarak değiştirilmiştir. Bağdat Paktı antlaşma metni, bu teşkilatın da ana dayanağı olup, Pakt metninde herhangi bir değişiklik yapılmamıştır.

Amerika Birleşik Devletleri CENTO’ya üye olmamasına rağmen tüm kony toplantılarında bir gözlemci tarafından temsil edilmekteydi. CENTO’nun idaresini ve uluslararası kuruluşlarla ilişkilerini Sekreterlik yürütmekteydi. En yüksek karar mercii ise Bakanlık Konseyi idi. Konsey’in Askeri Komite, Ekonomik Komite, Yıkıcı Faaliyetlerle Mücadele Komitesi ve İrtibat Komitesi olmak üzere dört temel komitesi vardı. Bu komiteler kendi alanları ile ilgili işlerin planlarını yapmakta olup, son kararı Bakanlık Konseyi vermekteydi. Askeri Komite askeri alanlarda planlama ve çalışmalar yaparken Ekonomik Komite ise bölgenin ekonomik kalkınması için projeler yapmakta olup, bu projeler; İletişim, Tarım, Ticaret, Sağlık, Bilimsel ve Teknik yardım alanlarındaydı. Ekonomik Komite Türkiye-İran ve Pakistan’ı birbirine bağlayacak demiryolu ve karayolu projeleri yapmıştır. Amerika Birleşik Devletleri CENTO’ya üye ülkeler sivil hava meydanlarının hava trafiğini kontrol ve muharebe imkanlarının takviyesi amacıyla Türkiye-İran-Pakistan hava yolu üstünde bulunan sivil hava meydanlarının ihtiyaçlarını karşılamak için dış finansman desteği sağlamıştır. Tarımsal alanda ABD ve İngiltere’den teknik uzmanlar gelerek modern tarım teknikleri alanında eğitimler düzenlemişlerdir. Ayrıca CENTO’ya üye ülkeler arasında çeşitli alanlarda bilimsel sempozyum ve konferanslar da düzenlenmiştir.

ABD, CENTO’ya büyük önem vermekte olup, örgütün Ortadoğu’da bir denge unsuru olduğunu düşünmekteydi. Türkiye ise Sovyetler Birliği’nin Ortadoğu bölgesine askeri, ekonomik ve teknik yardımlarla girmeye çalıştığına işaret ederek, ABD’nin de bu alanlardaki yardımlarını bölgede arttırması gerektiği düşüncesindeydi.

CENTO’nun Sürekli Konseyi 7-9 Ekim 1959’da ilk toplantısını Washington’da ABD Dışişleri Bakanı Herter başkanlığında yaparak Ortadoğu’daki gelişmeleri görüşmüştür. Toplantıda ABD ile Pakt’ın üç bölge devleti arasında özel antlaşmalar yapılması kararlaştırılmıştır. Zamanla görüşmeler sadece uluslararası ve Ortadoğu’daki genel durum üzerinde sınırlı kalmıştır. Pakistan toplantılarda Keşmir sorunu ile ilgili özellikle ABD ve İngiltere’den yardım talebinde bulunmuşsa da Pakt’ın kapsamı dışında kalan bu gibi konularda ortak bir karara varılamamıştır.

Pakistan’ın isteği üzerine 21 Temmuz 1964’te CENTO’ya üye İran ve Türkiye temel amacı ekonomik işbirliğini geliştirmek olan Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Örgütü’nü RCD (Regional Cooperation for Development) kurmuşlardır. Ancak bu örgüt ekonomik alandaki beklentileri karşılayamamıştır. RCD’nin yapısı da CENTO ile benzerlik göstermekte

olup en yüksek karar organı Bakanlık Konseyi idi.

CENTO'nun ana amacı Sovyetler Birliği'nden gelecek herhangi bir saldırıya karşı koymak olduğu için Pakistan'ın 1965'te ve 1971 yıllarında Hindistan'la yaptığı iki savaşta da CENTO tarafsız kalmıştır. Bu sırada ABD ve İngiltere, Pakistan ile Hindistan'a silah ve malzeme vermeme politikası takip etmişlerdir. 1971 savaşında Sovyetler Birliği, Hindistan'a uçak ve askeri malzeme yardımında bulunurken, ABD ve İngiltere'nin böyle bir politika takip etmesi Pakistan üzerinde kötü etki bırakmıştır. Bunun üzerine Pakistan, Pakt'ın kendisine bir avantaj sağlamadığını düşünmeye başlamıştır. Türkiye ve İran kendi imkanları ile Pakistan'a yardım etmeye çalışmışlardır.

İran Şahı Muhammed Pehlevi Türkiye'nin NATO'ya önem verip, CENTO'ya önem vermediğini düşünmekteydi. İran CENTO'nun yetersizliği konusunda Türkiye'nin yanı sıra ABD'yi de suçlayarak Türkiye'ye yapılan askeri yardımın İran'a yapılmadığını ileri sürmekteydi.

1967 Arap-İsrail savaşı sırasında CENTO'nun bölge devletleri başbakanları ve devlet başkanları toplanarak, durumu görüşmüş, İsrail saldırısını kınayarak, BM Güvenlik Konseyi kararlarını desteklemiş ve Kudüs'ün statüsünün korunması gerektiğini savunmuştur. 1973 Arap-İsrail savaşında da CENTO'nun Müslüman devletleri BM kararlarını desteklemiştir.

1975 yılında İran tek parti yönetimine geçince 1977 yılından itibaren idareye karşı tepkiler ortaya çıkmaya başladı. Şah aleyhtarı olan Mollalar, uygulanan ekonomik politikalarından dolayı çarşı esnafı ve medrese talebeleri harekete geçmiştir. 8 Eylül 1978'de itibaren Tahran'da birtakım gösteri ve grevlerin yapılması bazı şehirler için alınan sıkıyönetim kararlarının uygulanmasında ordunun desteğinin alınamaması üzerine hükümet istifa etmiştir. 16 Ocak 1979'da Shahpour Bahtiyar güvenoyu alınca Şah İran'dan ayrılmıştır. 1 Şubat 1979'da Humeyni İran'a dönmüştür. Humeyni şubat ayı ortalarına kadar rejimi İran'da yerleştirmiştir. Ancak bu sırada CENTO'dan ayrılma ile ilgili bir karara varılmış değildi.

Pakistan, Hindistan ile yaptığı 1971 savaşında gerekli yardımı görmeyince CENTO'dan ümidini keserek, Tarafsızlar Bloğu'na katılmanın daha faydalı olacağını düşünmeye başlamıştı. İran'da meydana gelen olaylar Pakistan'ı CENTO'dan ayrılma hususunda harekete geçirmiştir. Pakistan Dışişleri Bakanı Agasshahi, İran'a yaptığı ziyaret sırasında taraflar bu hususu görüşmüş ve Pakistan 12 Mart 1979'da CENTO'dan çekildiğini bildirmiştir.

13 Mart 1979'da İran'ın da CENTO'dan ayrılmasıyla CENTO'da sadece Türkiye ve İngiltere kalmış oldu. İran ve Pakistan'ın CENTO'dan ayrılma kararları üzerine kuruluşun sona erdirilmesi için gerekli girişimlerde bulunulması konusunda Türkiye Milli Güvenlik Kurulu'nun 15 Mart 1979 tarihinde almış olduğu tavsiye kararı Bakanlar Kurulunca 9 Nisan 1979'da kabul edilmiştir. Konsey 1979 Eylülüne kadar gerekli formaliteleri tamamlayarak teşkilat feshedilmiş ve böylece CENTO ortadan kalkmıştır.

Ömer Osman UMAR

KAYNAKLAR

1. Arşiv Belgeleri

BCA, 0301801/364.7.9

BCA 030 18 01 02/379.227.17

BCA 030 18 01/185.22.11

BCA 030 18 01/161.33.15

BCA 030 18 01 02/156.20.6

2. Gazeteler

Akşam Gazetesi, 22 Temmuz 1964

Milliyet Gazetesi, 10 Ekim 1959.

3. Tetkik Eserler

ALBAYARAK, Mustafa, "Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları (1920-1960)", **Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi**, C.III, S.2, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ, 2005

ARMAOĞLU, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980**, C.I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1994.

GÖNLÜBOL, Mehmet - ÜLMAN, Haluk, "İkinci Dünya Savaşından Sonra Türk Dış Politikası (1945-1965)", **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965)**, AÜ., SBF Yayınları Ankara, 1969.s.284.

GÜRÜN, Kamuran, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939 dan günümüze kadar)**,AÜ., SBF Yayınları, Ankara, 1983.

QASIMLI, Musa, **Türkiye - Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlişkileri (1960-1980)**, (Çev: Alpertunga Altaylı), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara,2013.

SOYSAL, İsmail, **Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağlıları (1945-1990)**, C.II, TTK, Ankara, 1991.

UÇAROL, Rifat, **Siyasi Tarih (1789-1999)**, Filiz Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2000.

USLU, Nasuh, **Türk Amerikan İlişkileri**, Ankara,21. Yüzyıl Yayınları, 2000.

19/08/2022 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/merkezi-antlasma-teskilati-cento/?pdf=5130> adresinden erişilmiştir